

نمادشناسی هنر شرق (۴)

ایزدان آب و آبزبان اساطیری

امیرحسین ذکرگو

فهرست مطالب

سراغاز و معرفی کتاب ۹

ایزدان آب ۱۵

گنگا ۱۵

ماجرای نزول گنگا از آسمان بر زمین ۱۷

نیایش بهاگیرتا و نزول گنگا ۲۰

گنگا مادر گانیشا و کارتیکیا ۲۶

گنگا مادر بهیشما ۲۶

گنگا در شمالیها ۳۱

قدامت رود گنگا نزد هندوان ۳۲

یمنا ۳۴

اصل و نسب ایزدبانو یمنا ۳۵

سرسوتی ۳۷

القاب سرسوتی ۳۸

منتسبیا سرسوتی ۳۸

سرسوتی نماد دانش و هنر ۳۹

مردمانه : ذکرگو، امیرحسین، ۱۳۳۴
 عنوان و نام پدیدآور : ایزدان آب و آبزبان اساطیری / امیرحسین ذکرگو
 مشخصات نشر : تهران: مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «من»، ۱۳۹۴
 مشخصات ظاهری : ۱۳۰ ص:؛ محور (رنگ)
 فرمت: نامادشناسی هنر شرق، ۴
 شابک : 978-964-232-217-6
 وضعیت فهرست نویسی : فایلی مشخص
 یادداشت : ویژهنامه
 شناسه اثروده : فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران، مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «من»
 شماره کتابشناسی ملی : ۲۳۲-۵۲۸

مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «من»

نمادشناسی هنر شرق (۴)

ایزدان آب و آبزبان اساطیری

امیرحسین ذکرگو

صفحه آرا: میثم رادمهر

طراح جلد: رضا محبوس

نویت چاپ: اول ۱۳۹۴

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: فرآیند گویا

چاپ: شرکت چاپ و نشر شاد رنگ

شابک: 978-964-232-217-6 ISBN

کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

نشانی مؤسسه: تهران، انتهای خیابان فلسطین جنوبی، خیابان لقمان، ادوم، بین پست بوزرجه، شماره ۲۴، مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «من»، تلفن: ۶۶۴۸۶۹۲-۴، دورنگار: ۶۶۵۱۶۲۲-۶۶۵۱۶۲۲، صندوق پستی: ۱۳۷۷-۱۳۱۵
 پست الکترونیک: Info@matpublishers.ir
 نشانی فروشگاه مرکزی: خیابان ولی عصر، نرسیده به چهارراه طالقانی، شماره ۱۵۰، ساختمان مرکزی فرهنگستان هنر، تلفن: ۶۶۴۹۰۹۰
 نشانی فروشگاه اینترنتی: www.matpublishers.ir

۴۰	سوسوتی در شمالیل ها
۴۴	لورنا
۴۷	جانوران آبی
۴۸	ماتسیا (تجلی اول ویشو)
۴۹	ماتسیا ناجی هستی
۵۵	سوروانا ماتسیا
۵۶	کوروا (تجلی دوم ویشو)
۵۹	کورواسانا
۶۰	آکویارا
۶۱	ماکارا
۶۱	ریشه طبیعی ماکارا
۶۸	ماکارا با جلوتنه تمساح و دم ماهی
۷۰	جانوران آبی ترکیبی
۷۰	بالانه انسان و پایین تنه ماهی
۷۱	ماهی ستار
۷۴	هیپوکمپ و ماهی ستار
۷۵	مانانگاناکرا
۷۵	اسب با دم ماهی
۷۵	گوزن با دم ماهی

۷۵	وروا با دم ماهی
۷۷	سراسنان، تن بزودم ماهی
۷۸	بزیا پنجه شیرودم ماهی
۷۸	گرگ با دم ماهی
۸۰	اسب با منقار و دم ماهی
۸۰	گرگز با دم ماهی
۸۰	گاومیش با دم ماهی
۸۲	شیر با دم ماهی
۸۳	شیر با منقار و دم ماهی
۸۳	شیر بالدار با دم ماهی
۸۳	میمون با دم ماهی
۸۴	اردک با پنجه شیر و دم ماهی
۸۴	قو با پنجه شیر و دم ماهی
۸۴	قو با پنجه شیرودم ماهی
۸۵	سگ با دم ماهی
۸۶	ظروف نمادین
۸۶	کالاشا
۸۸	پوریا کالاشا
۸۹	پوریا گانا

۸۹	کاماندالو
۹۳	کاپالا
۹۶	کوبیا
۹۷	پانرا
۹۷	مادهویاترا
۹۸	اشانیدئی
۹۸	آجیاکومبا
۹۹	بوم پا
۱۰۰	گوکارنا
۱۰۰	گشونگ
۱۰۱	نورگشونگ
۱۰۱	حوکا
۱۰۲	ایداپانرا
۱۰۲	جشن های آب
۱۰۳	آیین نصب کوزه
۱۰۶	کوساملا بزرگترین جشن مذهبی جهان
۱۱۰	ماکاراستکرانتی
۱۱۵	واژه نامه

سرتماز و معرفی کتاب

در میان چهار عنصر هستی (آب، آتش، خاک و باد) آب از همگی رمزآلودتر است. آب عنصری است بی‌رنگ، بی‌بو، بی‌طعم و بی‌شکل، که هنگامی که سخن از آفرینش «حیات» پیش می‌آید شأنش – بنا به تأکید اکثر ادیان – به مراتب والاتر از آن سه عنصر دیگر است. کلام قرآنی «و من الماء کل شیء حی» بر همین مضمون دلالت دارد؛ گویی آب از یک سو «آفریده خداوند»، و از سوی دیگر خود «واسطه آفرینش» است!

در جهان‌شناسی هندویی علاوه بر چهار عنصر فوق «فضا» یا «اثير» (Ether) نیز، به عنوان عنصر پنجم معرفی شده، اما در متون دینی و اساطیری به این عنصر به تفصیل پرداخته نشده است.

و اما، از آنجا که عناصر یادشده نقشی جدی در فرآیند «آفرینش» ایفا می‌نمایند، و آفرینش به خداوند منسوب است، در ادیان هندی برای عناصر هستی (و حتی نیروهای متعدد فعال در آن) شأن الهی قائل‌اند؛ بدین معنی که در عرصه اساطیر از ایزدان متعددی نام برده شده، و شمایل‌هایی از ایشان ساخته و پرداخته گشته، تا بر اهمیت سرچشمه الهی عناصر طبیعی تأکیدی مضاعف گردد.

آب نمادی‌ترین این عناصر است؛ بنابراین در افسانه‌ها و اسطوره‌ها، ایزدان و حکایت‌های مربوط به آب، تنوعات و جذایب‌های بیشتری دارند.

***

کتاب حاضر از پنج فصل اصلی، و زیرفصل‌های مربوطه تشکیل شده است: در فصل اول به سه ایزدبانوی آب - گنگا، یمنا، و سرسوتی - پرداخته‌ایم. این ایزدبانوان، بنا بر مندرجات اساطیری، از آسمان نزول کرده‌اند، و در رفیع‌ترین نقطه زمین، یعنی ارتفاعات هیمالیا، کالبد زمینی یافته، و به صورت سه رود عظیم بر سرزمین هند جاری گشته‌اند. در این فصل افسانه‌های زیبای مربوط

به اصل و نسب، حکایت هیوطشان بر زمین، و نقش‌های نمادین این سه رود در عرصه اعتقادات دینی، روایات اساطیری و تجلیات هنری توصیف شده است.

فصل دوم به آیزبان اساطیری اختصاص یافته. در عرصه اسطوره‌شناسی هند سه جانور آیزی شاخص در افسانه‌های آفرینش نقش آفرینی می‌کنند:

ماتسیا، تجلی اول ویشنو، ماهی عظیمی است که عرصه هستی را در ابتدایی‌ترین مرحله آفرینش جهان از غرق شدن در آب‌های اولیه نجات می‌دهد. **گورما**، دومین تجلی ویشنو، هیبت یک لاک‌پشت غول‌پیکر را دارد؛ گورما به عمق آنها می‌رود و هستی را به همیاری ایزدان و اهریمنان نجات می‌دهد و به ساخت تجلی می‌آورد. **آکوپارا**، نام لاک‌پشت دیگری است که جهان را بر پشت خود حمل می‌کند. و سرانجام **ماکارا** موجودی است که گاه به شکل تمساح، زمانی در هیبت ماهی، و در مواردی نیز با جسم تنومند اسب آبی و خرطوم فیل در شمایل‌ها ظهور می‌کند. **ماکارا** در عرصه شمایل‌نگاری آیزبان اساطیری بیشترین جلوه‌ها را دارد.

فصل سوم را به موجودات ترکیبی آیزی اختصاص داده‌ایم. این موجودات

در عرصه هنر هندوی و بودایی جلوه‌های متنوع و متکثری دارند. برخی زائیده فرهنگ بومی هنداند، و بعضی دیگر تأثیرات فرهنگ‌های وارداتی را نشان می‌دهند.

در فصل چهارم، ظروف نمادین معرفی شده‌اند. ظروفی که در این فصل به آنها پرداخته شده در شکل‌ها و با جنس‌های مختلف ساخته شده‌اند. این ظروف کاربردهای آیینی و نمادین متفاوتی دارند و در مناسک و نیایش‌های دینی - فردی و جمعی - به کار برده می‌شوند.

در فصل پنجم درباره جشن‌ها و مناسک آب بحث شده است.

بخش مهمی از این کتاب را، مطابق روال کلی مجموعه، پژوهش تصویری تشکیل می‌دهد. ۱۱۵ تصویر این کتاب - اعم از آثار نقاشی، پیکرتراشی، و ابزار و آلات آیینی و طرح‌های خطی از نقوش تاریخی - در درک مفاهیم مکتوب نقش کلیدی ایفا می‌نمایند.

و در انتهای کتاب با ارائه واژه‌نامه تخصصی کوشیده‌ایم تا خواننده را تا حد امکان از رجوع به منابع دیگر بی‌نیاز سازیم.

در پایان، خداوند منان را شاکرم که توان و امکان به انجام رساندن جلد

چهارم از مجموعه «نمادشناسی هنر شرق» را فراهم فرمود. امید که لطفش گماکان شامل حال این بنده بی‌مقدار شود و امکان و توان تدوین مجلدات بعدی نیز فراهم آید.

امیرحسین ذکرگو
اردیبهشت ۱۳۹۳
کوالالمپور